

KARSAI LÁSZLÓ

A Yad Vashem Archives Magyarországi Kutatócsoportja

A jeruzsálemi Yad Vashem Intézetet és Levéltárat (hivatalos angol neve: *Yad Vashem – The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority* – A Holokauszt Mártírjainak és Hőseinek Hivatalos Emlékhelye) 1953-ban a Knesszet, az izraeli parlament döntése nyomán alapították. A „Yad Vashem” Ézsaiás 56:5-re utal: „Adok nékik a házamban és falaimon belül oly nevet...”. Megalapítása óta a Yad Vashem (YV) célja a zsidó holokauszt eseményeinek lehető legrészletesebb dokumentálása, illetve kiemelten a második világháború idején meggyilkolt, halálra éheztetett, dolgoztatott zsidók neveinek megörökítése. Körülbelül 20 nyelven már több mint 2 millió úgynevezett „Pages of Testimony”-t töltöttek ki az elhunytak rokonai, hozzátartozói, ismerősei. Ezek az „adatlapok” tulajdonképpen kérdőívek, melyeken szerepel(het) az áldozat nevén kívül születési helye, ideje, halálának időpontja, körülményei, helyszíne stb. A jeruzsálemi Herzl-hegy oldalában egyre nagyobb területen a folyamatosan megújuló, változó YV-ban ma egy hatalmas, több épületből álló múzeum, könyvtár, oktatási és kutatóközpont (*International School for Holocaust Studies*, valamint *International Institut For Holocaust Research*), valamint a levéltár található. A YV külön részlege a „Righteous Among the Nations” ügyosztály, ennek szakértői bírálják el, hogy ki érdemes a „Világ Igaza” kitüntetésre. Eddig már több mint 16.000 embert, köztük félezer magyart tüntettek ki azért, mert a holokauszt idején életüket, egzisztenciájukat kockáztatva, önzetlenül segítettek zsidóknak túlélni a világháborút.

A Yad Vashem Archives (YVA) a világ legnagyobb holokauszt-tárgyú levéltára. Több mint 58 millió oldalnyi iratot őriznek ebben a levéltárban, ezek közül 55 millió oldalt még nem publikáltak. Az iratok, dokumentumok jelentős része mikrofilmen van. A YVA az elmúlt közel egy évtizedben több millió oldalnyi levéltári dokumentumot vétetett mikrofilmre Portugáliától

Oroszorszáig, és Svédországtól Görögorszáig. Első pillantásra talán furcsának tűnhet, hogy olyan országokban is kutatnak a YVA számára, ahol a náci és cinkosai nem is üldözték a zsidókat. De ha jobban meggondoljuk, a világháború idején semleges országok bevándorlási politikájának változásai, vagy az egyes kormányok gazdasági kollaborálása a náci Németországgal szintén kapcsolatban volt a holokauszttal. Egyetlen levéltárba nem engedik be a YVA kutatóit (pontosabban: őket sem): a Vatikánéba.

E sorok íróját még 1991-ben Shmuel Krakowski úr, a YVA akkori igazgatója egy ízben irodájában fogadta és óvatosan afelől érdeklődött, hogy milyen lehetőségeket látok egy nagyobb szabású magyarországi levéltári kutatómunka megszervezésére. E korai kapcsolatfelvétel eredménye csupán Endre László, Baky László és Jaross Andor népbírósi anyagának fénymásolása és Izrael-be juttatása volt.¹

1994-ben a YVA új igazgatója, dr. Yaacov Lozowick úr már konkrét tervekkel, kidolgozott koncepcióval keresett meg. Rövid budapesti látogatására késő ősszel került sor, amikor véglegesen megállapodtunk néhány alapelvben: a levéltári kutatásokat vezetéssel történészek végzik, és a kutatómunka kiterjed az 1938–1950 között keletkezett minden olyan dokumentumra, amelyben a zsidó szó előfordul, illetve a magyarországi zsidókérdéssel kapcsolatba hozható. Két évvel később javaslatunkra Lozowick úr elfogadta, hogy azokat a dokumentumokat is feltárjuk és mikrofilmre vesszük, amelyek a második világháború alatti magyarországi cigánykérdéssel kapcsolatosak. Feladatunkat Lozowick úr világosan körvonalazta: a dokumentumokról rövid, számítógépes címléírást készítünk, majd az iratokat mikrofilmre vesszük. A mikrofilmeztetés megkönnyítésére a YVA vásárolt számunkra egy akkoriban modernnek számító mikrofilm-felvevőt. Ezzel a géppel azóta is öröm dolgozni, karbantartása, szervizelése nem terheli meg a YVA számláját, pedig Székesfehérvártól Budapestig sok egyházi és világi levéltárban működött már, sokszor 6-8 órát is naponta.

A holokauszttal kapcsolatos magyarországi levéltári kutatásokat még az 1950-es évek végén Benoschofsky Ilona, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár vezetője, valamint Karsai Elek kezdte el. Irányításuk alatt a fővárosi és vidéki levéltárakban levéltárosok és sajnos nem minden esetben a legújabb korhoz értők kutattak. A Magyar Országos Levéltárban „I. sorozat” név alatt nyilvántartott csaknem 200 mikrofilmen (35 mm, egy tekercsen átlagosan

1 E népbírósi per törzsanyaga megjelent: Karsai László – Molnár Judit szerk.: *Az Endre-Baky-Jaross per*. Budapest, Cserépfalvi K., 1994. 650 p.

600-700 felvétellel) zömmel 1944-ben keletkezett dokumentumok találhatók, melyek a magyar holokauszt történetének nélkülözhetetlen forrásai.²

Kutatócsoportunk hivatalosan 1995 januárjában kezdett el dolgozni. Az egyes vidéki levéltárakban átnézzük a vármegyei hatáskörű közigazgatási szervek, a járási és városi közigazgatási szervek, a belügyi és pénzügyi igazgatás, a fontosabb községek és körjegyzőségek, ahol van, a csendőrségi, rendőrségi és a kamarai iratokat, valamint a megyei népbíróságok és népjegyzőségek, a megyei és járási nemzeti igazoló bizottságok iratanyagát. Tapasztalataink szerint nem csak az alispáni vagy polgármesteri iratanyagban, hanem olykor kisebb járások, szolgabíróságok, főszolgabíróságok iratai között is sok értékes, eddig nem publikált dokumentum van. Természetesen kutatunk a Magyar Országos Levéltárban, Budapest Főváros Levéltárában, a Magyar Zsidó Múzeum Levéltárában is. A BM Irattárában – jelenlegi nevén a Történeti Hivatalban – azért voltunk kénytelenek abbahagyni a kutatásokat, mert kiderült, hogy ez a „hivatal” nem levéltár, innen Jeruzsálemben semmiképpen sem lehet mikrofilmeken iratokat kijuttatni.

A YVA Magyarországi Munkacsoportjának „megalapítói” közül rajtam kívül már csak helyettesem, dr. Molnár Judit egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológiai Tanszék) és dr. Majsai Tamás – ő jelenleg a Wesley János Lelkészképző Főiskola tanára – dolgozik a YVA számára. Gáspár Ferenc, Budapest Főváros Levéltára volt igazgatóhelyettese, miután több száz olyan népbírósági pert jelölt ki mikrofilmezésre, amelyekben munkaszolgálatosokkal kegyetlenkedő tisztek, keretlegények ügyét tárgyalták, más, fontos munkáira hivatkozva (Edmund Veesenmayer volt magyarországi német teljhatalmú megbízott ténykedésének történetét írja meg) kilépett a kutatócsoportból. A Sajti Enikő egyetemi tanár, Gergely Anna történész-muzeológus, Berkes Tímea és Zilahi Tibor fiatal történészek működtek még közre hosszabb-rövidebb ideig a kutatócsoport munkájában.

Berkes Tímea dolgozta föl a veszprémi és a Komárom-Esztergom megyei levéltárak iratanyagát, valamint a győri levéltárét. Ő közel 900 iratcsomóból jelölt ki mikrofilmezésre több ezer oldalt. Berkes is részt vett Budapest Főváros Levéltárában a mintegy 22.000 népbírósági peranyag feltárásában, melynek során több mint 6.000 pert vettünk mikrofilmre.

---

2 E kutatómunka eredménye volt a *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez* c. dokumentum-sorozat I-III. kötete. Az I. kötet Benoschofsky Ilona és Karsai Elek szerkesztésében 1958-ban, a II. 1960-ban, a III. Karsai Elek szerkesztésében 1967-ben jelent meg, mindhárom kötet a MIOK kiadásában.

Gergely Anna és Zilahi Tibor a Fejér Megyei Levéltárban közel 450 iratcsomót nézett át. Zilahi Tibor komoly kutatómunkát végzett a Magyar Országos Levéltárban, ahol a Miniszterelnökség nemzetiségi osztályának anyagából jelölt ki mikrofilmezésre jelentős mennyiségű iratanyagot. Gergely Anna doktori dolgozatában a YVA számára végzett kutatások eredményeit is jól tudta hasznosítani. Munkája egyik opponense e sorok írója volt.³

A zsidótörvények végrehajtásával, a zsidók jogfosztásával, elszegényítésével kapcsolatban Csósz László, Kádár Gábor, Toronyi Zsuzsanna és Vági Zoltán fiatal történészek, új munkatársaink is rendkívül gazdag, zömmel eddig nem publikált iratanyagot tártak föl.

Csósz László 1999 óta Szolnokon több mint 600 iratcsomót nézett át és több tanulmányt publikált.⁴ Jelenleg a Magyar Országos Levéltárban a Földművelésügyi Minisztérium iratait – elsősorban a zsidóktól elvett-kisajátított („árjásított”) földbirtokokkal kapcsolatos, mintegy 270 vaskos csomót kitevő anyagot – kutatja.⁵

Kádár Gábor 1998 augusztusa óta Heves és Nógrád megyék levéltári anyagát tárta föl, Egerben 800, Salgótarjánban kb. 500 iratcsomót dolgozott föl. Jelenleg a soproni levéltárban kutat, ahol összesen mintegy 1.200 iratcsomót kell átnéznie. Az Országos Levéltárban az Elhagyott Javak Kormánybiztossága és más gazdasági és pénzügyi fondokban végzett kutatási eredményeit jól hasznosította. *A magyar zsidóság gazdasági megsemmisítése 1938–1944 c.*, 2003 januárjában már a munkahelyi vitáig eljutott PhD-dolgozatában. Vági Zoltánnal közösen írt *Aranyvonat* c. monográfiájuk⁶ 2003 folyamán várhatóan angol nyelven is megjelenik.

Vági Zoltán a Borsod-Abatúj-Zemplén Megyei Levéltárban kezdett kutatni 1997 őszén. Itt közel 500 iratcsomót nézett át. Az elmúlt években főként a Pest Megyei Levéltárban közel 2000 iratcsomót nézett már át. Jelenleg Endre László volt Pest megyei alispán, majd a zsidók deportálásáért felelős egyik

3 Gergely Anna: *A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája (1938–1944)*. Budapest, Vince K., 2003. 292 p.

4 Csósz László: „Keresztény polgári érdekek sérelme nélkül...” Gettósitás Szolnokon 1944-ben. In: *Századok*, 134. évf. (2000) 3. sz. 633–679. p.; Antiszemita törvények árnyékában. A jászberényi zsidóság a két világháború között. In: *Jászági Évkönyv* 8. évf. (2000) 27–46. p.

5 Csósz László: Őrségváltás? Az 1944-es deportálások közvetlen gazdasági-társadalmi hatásai. In: Karsai László – Molnár Judit szerk.: *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Budapest, MAZSIHISZ K., 2002, 75–98. p. [A továbbiakban: *Braham 80.*]

6 Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből*. Budapest, Osiris K., 2001.

1944-es BM államtitkár életrajzi monográfiáján dolgozik, melyet várhatóan még az idén PhD-dolgozat formájában munkahelyi vitára bocsát. Vági Zoltán mondhatni „magánszorgalomból” az auschwitzi kényszermunka- és haláltábor szakértőjévé képzelte ki magát. Több tanulmányutat tett Oswiecimbe, kutatásokat végzett az ottani Tábori Múzeumban is.⁷

Itt szeretném megjegyezni, hogy a kutatócsoporton belül természetes módon kialakult egyfajta szakmai „közélet”. Rövidebb-hosszabb tanulmányainkat, könyveinket még kézirat formában egymásnak megmutatjuk, olykor igen kemény formában meg is mondjuk, le is írjuk kritikus megjegyzéseinket, észrevételeinket. Volt egy olyan körülbelül 25 oldalas tanulmányom, amelyről a Kádár-Vági szerzőpáros részletesen dokumentált, 28 oldalnyi kritikus megjegyzést vetett papírra. És volt olyan 80 oldalas tanulmányuk, amelyet publikálásra alkalmatlannak minősítettem, s azóta sem jelent meg.

Törönyi Zsuzsanna a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár levéltárosa az MZSML-ben és a Tolna Megyei Levéltárban dolgozik. Az MZSML-ben a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) ügynevezett segélyezési kartonjai (97.000 túlélőt segélyeztek 1945–1946 folyamán), a volt Központi Zsidó Tanács iratainak egy része kutatásaink nyomán került elő. A deportálást és a koncentrációs táborokat túléltek közül 1945–1946-ban csaknem 4.000 emberrel készítették hosszabb-rövidebb interjúkat. Az MZSML-ben feltárt iratanyagra támaszkodva a kutatócsoport tagjai már több tanulmányt írtak.⁸

Molnár Judit kutatott és kutat az Országos Levéltárban, a Bács-Kiskun, a BAZ, Baranya és a Csongrád Megyei Levéltárban, valamint a Budapest Fővárosi Levéltárban és az MZSML-ben is. Több tanulmányt publikált a Köz-

7 Vági Zoltán: Endre László. Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus a közigazgatási gyakorlatban 1919–1944. In: Braham, R. L. szerk.: *Tanulmányok a holokausztról*. II. k. Budapest, Balassi K., 2002. 81–153. p.; Kádár Gábor – Vági Zoltán: Művészet és népirtás. A Műkincs-kormánybizottság működése és a magyar zsidó műtárgyak elrablása, külföldre hurcolása, 1944–1945. In: *Braham 80*. 317–356. p.

8 Karsai László: Történések, gyilkosok, áldozatok – könyvismertetés és tanulmány D. J. Goldhagen: *Hitler's Willing Executioners (Ordinary Germans and the Holocaust)*, Knopf, New York, 1996. 619 p.) c. művéről. *Beszélő*, 1997. június, 34–59. p.; A Központi Zsidó Tanács és a munkaszolgálatos hírhozók. In: Frojtmovics Kinga, Molnár Judit szerk.: *Gettómagyarország 1944. A Központi Zsidó Tanács iratai. MAKOR-Magyar Zsidó Levéltári Füzetek*, 2002/5. sz. 42–49. p.; Kádár Gábor – Vági Zoltán: Zsidók és nem zsidók. Szolidaritás és embermentés a vészorszakban *Holocaust Füzetek* 1998/10. sz. 9–109. p.; Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Magyarok Auschwitzban. Holocaust Füzetek* 1999/12. sz. 92–124. p.; Kádár Gábor – Vági Zoltán: Rendvédelmi szervek és zsidók Magyarországon 1944–1945. *História*, 1998/8. sz. 18–21.

ponti Zsidó Tanácsról, a csendőrség 1944-es szerepéről.⁹ Egyedül a Baranya Megyei Levéltárban – e sorok írójával közösen végzett kutatómunka során – több mint 2.200 iratsomót tárt föl, és 2003 tavaszáig 283 mikrofilmre (35 mm) kb. 170.000 oldalnyi iratanyagot vétettünk fel.

E sorok írója kutatott a BAZ Megyei és a Baranya Megyei Levéltárban, valamint a Budapest Fővárosi Levéltárban és az MZSML-ben is. Az Országos Levéltárban a Külügyminisztérium iratanyagát tárom föl. Ez utóbbi kutatómunka eredményeit *Holokausz* c. monográfiámban tudtam felhasználni.¹⁰

Még hat megye (Békés, Hajdú-Bihar, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Vas és Zala) levéltárában nem végeztünk kutatásokat, Majsai Tamásnak pedig még hét egyházkerületi/püspöki levéltárat kell átnéznie.

A YVA magyarországi munkacsoportja tagjainak jelentős szerepük volt abban, hogy az 1999-ben Schmidt Mária, Stark Tamás, Ihász István és Schweitzer József közreműködésével elkészült auschwitzi új magyar állandó kiállítás forgatókönyvének megvalósításáról az illetékesek végül letettek. Az elmúlt években a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai három újabb forgatókönyvet készítettek, ám ezek egyikét sem tartottuk megvalósíthatónak. Bírálataink hatására az illetékesek ma már hajlanak arra, hogy a Holokausz Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítványt (HDKEK) bízzák meg az új auschwitzi magyar kiállítás megszervezésével. Amennyiben ez a felkérés a közalapítványhoz megérkezik, akkor minden bizonnyal Vági Zoltán kapja meg a feladatot, hogy az új kiállítás forgatókönyvének elkészítésében közreműködjön. Jelenleg intenzíven dolgozunk a Páva utcai első magyar állandó holokausz emlékkiállítás történész szakanyagán.

A kutatócsoport tagjai intenzív munkakapcsolatban állnak nem csak a *Yad Vashem International Center for Holocaust Studies*-zal, hanem a *United States Holocaust Memorial Museum*-mal is (Washington). Több tanulmányutat tettünk, illetve ösztöndíjakat kaptunk a *YV International Institute for Holocaust Research*-től és az USHMM-től, valamint a *City University of New York Rosenthal Center for Holocaust Studies* keretén belül működő J. and O. Winter Foundtől is. 2004-ben a magyar holokausz 60. évfordulójára Randolph L. Braham professzor Budapesten és Washingtonban egy-egy nemzetközi konferenciát

9 Judit Molnár: The Foundation and Activities of the Hungarian Jewish Council, March 20–July 7, 1944. In: *Yad Vashem Studies*, Vol. XXX. 93–123. p.; Molnár Judit: „Hazaftias tisztelettel” Zsidók és nem zsidók Pécsen a holokausz idején. In: Braham, R. L. szerk.: *Tanulmányok a holokauszról*. II. k. Budapest, Balassi K., 2002. 257–272. p.; „Vajon megtelnek-e följegyzéseimmel e könyv lapjai?” Komoly Ottó naplója (1944). In: *Braham 80*. 473–490. p.

10 Budapest, Pannonica K., 2001. 424. p.

szervez. A kutatócsoport tagjai már megkapták a felkérést e konferenciákon való részvételre, és el is küldtük tervezett előadásaink címét és rövid tartalmi leírását.¹¹

A következő években szeretnénk befejezni a magyarországi levéltári kutatómunkát. Folytatni kívánjuk a *Vádirat...* -sorozatot, de természetesen nem csak az 1944–1945-ös évek holokauszt-történetével kapcsolatos legfontosabb dokumentumokat publikáljuk majd, hanem az időhatárt 1938-nál vonjuk meg. Ezzel párhuzamosan egyetemi jegyzetet és több könyvet is tervezünk írni és kiadni. Kutató- és publikációs munkánkat az OTKA 2003-tól négy éven keresztül bőkezűen támogatja.

---

11 Kádár Gábor: A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése; Csősz László: Földreform – zsidók számlájára. Az 1942:XV. tc. végrehajtása; Vági Zoltán: A Höss-akció. A magyar zsidók megsemmisítése Auschwitz-Birkenauban 1944-ben; Molnár Judit: Csendőrök a nép-bíróság előtt; Karsai László: A magyar holokauszt sajátosságai – nemzetközi összehasonlításban.